

Μανδραγόρας

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤέΧΝΗ ΚΑΙ ΤΗ Ζωή | ΤΕΥΧΟΣ 45 | ΓΥΡΩ 10€

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΤΑ 30 ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ
ΤΟΥ **ΤΑΚΗ ΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ**

45 ανέκδοτες επιστολές του

42 προς τον ζωγράφο **Δανιήλ**

και 3 προς την ποιήτρια **Κατερίνα Αγγελάκη-Ρουκ**

❖ Επίσης 3 επιστολές του **Νίκου Καχτίση**
προς τον ζωγράφο Δανιήλ

❖ Ο Τάκης Σινόπουλος
ως κριτικός πεζογραφίας
του Γιώργου Αράγη

**Ντίνος Χριστιανόπουλος-
Ανέστης Ευαγγέλου**

Δυο ξένοι στην ίδια πόλη

Μια διερεύνηση με βάση
το Αρχείο Ευαγγέλου
του Θανάση Μαρκόπουλου

ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟ

Βαλκάνια 2011

Βουλγαρία, Ρουμανία, Μολδαβία

Europe 2011 panic time

του Απόστολου Γιαγιάννου

JEAN-LÉON GÉRÔME

Ζωγράφος ιστοριών

ΘΕΑΤΡΟ

4.48 ψύχωση της **Σάρα Κέην**

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Guillaume **Apollinaire**

Ulises **Estrella**

Fabian Guerrero **Obando**

Katherine **Mansfield**

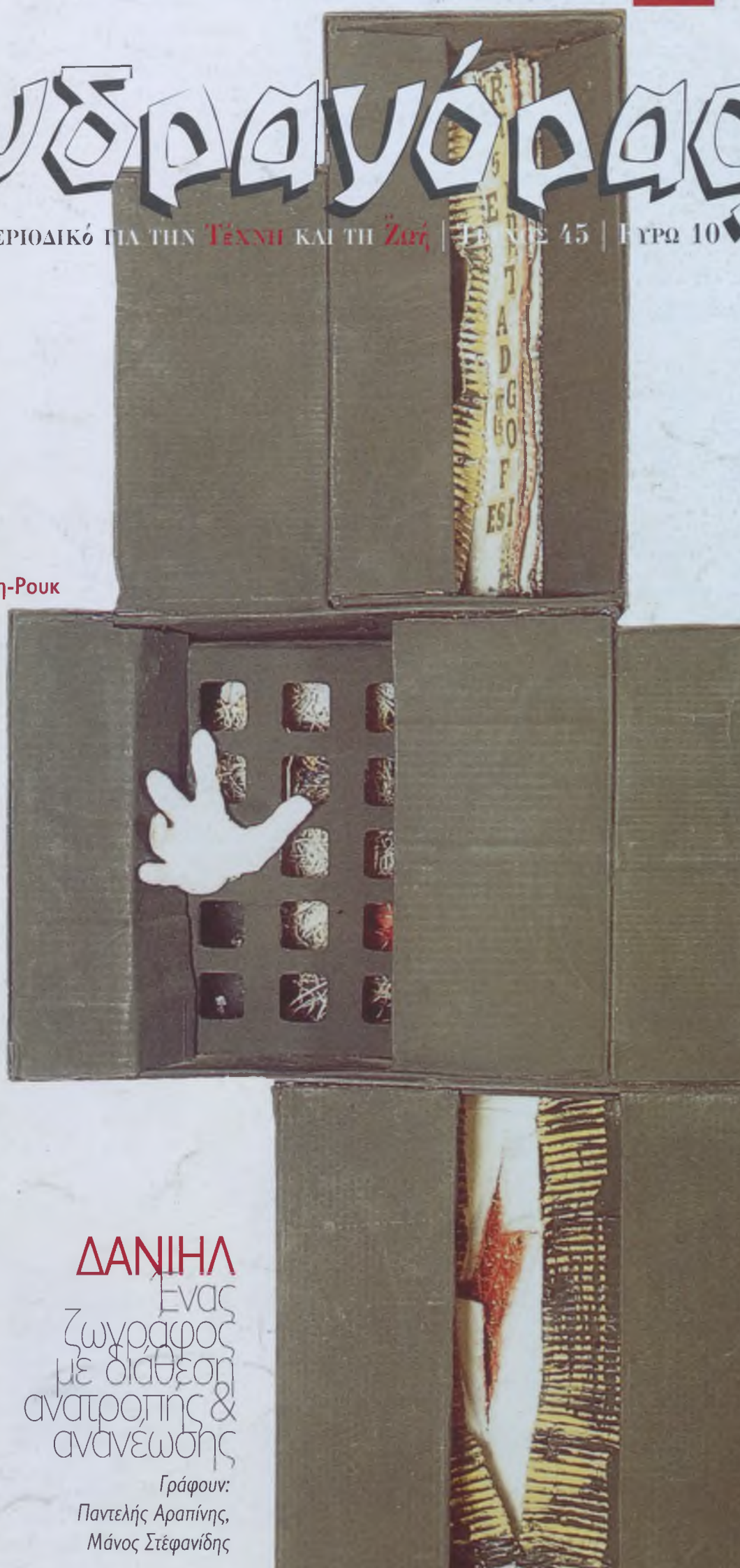
ΔΑΝΙΗΛ

Ένας
ζωγράφος
με διάθεση
ανατροπής &
ανανέωσης

Γράφουν:

Παντελής Αραπίνης,

Μάνος Στεφανίδης

Έργο του Τάκη Σινόπουλου

Δυο βιβλιοκρισίες του Σινόπουλου για αφηγηματικά έργα

του ΓΙΩΡΓΟΥ ΑΡΑΓΗ

Ο Σινόπουλος, ως κριτικός της λογοτεχνίας, έγραψε κριτικές για ποιητικά έργα. Ποιητής ο ίδιος, επιδόθηκε κατεξοχήν στην κριτική της ποίησης, όπου διακρίθηκε ιδιαίτερα για την παιδεία του, την ευαισθησία του και το θάρρος της γνώμης του. Εξάιρεση αποτελούν δυό βιβλιοκρισίες για αφηγηματικά βιβλία.

Η μία από αυτές δημοσιεύτηκε το 1959 στο περιοδικό *Κριτική* και αφορούσε το μυθιστόρημα του Αλκιβιάδη Γιαννόπουλου *Η Σαλαμάνδρα*¹. Η άλλη δημοσιεύτηκε το 1964 στο περιοδικό *Εποχές*, για το πεζογράφημα του Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής*².

«Η *Σαλαμάνδρα*», αρχίζει την κριτική του ο Σινόπουλος, «αποτελείται από 35 επιστολές, 2 τηλεγραφήματα και 23 σελίδες ημερολογίου, σκορπισμένες στα χρονικά ενδιάμεσα των επιστολών. Αλληλογραφούν τα κύρια πρόσωπα του μυθιστορήματος. Η μητέρα κυρία Δώρα Χ, και τα τρία παιδιά της, Γλαύκη, Άγγελος, Κίμων. Το ημερολόγιο ανήκει στον νεαρό Άγγελο. [...] Χώρος όπου κινούνται τα πρόσωπα είναι η Θεσσαλονίκη...»

«Είναι κάπως δύσκολο σήμερα», συνεχίζει ο κριτικός, «ν' αρχίσεις το διάβασμα ενός μυθιστορήματος φτιαγμένου με τον παλιό τρόπο της επιστολογραφίας. Η επιστολή απωθεί και κουράζει. Ωστόσο ο Γιαννόπουλος — μ' όλο που το τεταμένο επιστολικό ύφος δεν προσφέρει

τις πρώτες σελίδες σε κερδίζει.» Με τι «σε κερδίζει» ακριβώς το μαθαίνει κανείς σε όλο το υπόλοιπο κριτικό κείμενο. Μια πρώτη αξιολογική παρατήρηση είναι πως αυτή η επιστολική σύνθεση παρουσιάζει αναλογίες με μουσικές συνθέσεις και «ασκεί μέσα σου μιαν ακαθόριστη υποβολή». Μια άλλη παρατήρηση είναι ότι «Με τη “Σαλαμάνδρα” βρισκόμαστε στο χώρο της ψυχής, των υποκειμενικών διαθέσεων, που είναι το επίκεντρο του ενδιαφέροντος του συγγραφέα. Καθώς ο εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου είναι μια συνεχής μεταβολή, δεν βλέπουμε στη “Σαλαμάνδρα” μια τελική προβολή των πλασμάτων του συγγραφέα. Απλώς παραβρισκόμαστε στην εξελικτική ψυχική τους πορεία, στις συνεχείς ζυμώσεις και διαφοροποιήσεις της ύπαρξής τους.» Στο μεταξύ, αφού θα αναφερθεί στο καθένα από τα κύρια πρόσωπα του έργου, τα οποία ουσιαστικά «αδειάζει», ο Σινόπουλος θα ξεχωρίσει, όπως κι ο πεζογράφος, το μικρότερο γιο της κ. Δώρας Χ., Άγγελο. «Καθώς προχωρούμε στην ανάγνωση, γίνεται φανερό πως το κεντρικό πρόσωπο του μυθιστορήματος είναι ο Άγγελος, ο μικρός γιος της κυρίας Χ., το προσφιλέστερο πλάσμα του συγγραφέα, ίσως ο κάποτε εαυτός του. Συναισθηματικός, παρορμητικός, συννεφόμενος, ετών 24, τον λένε συχνά ο “μικρός”. Άνεργος, τον τραβάει το πνεύμα κι η μουσική, τον παθιάζει η αναζήτηση της αλήθειας, ασφυκτιά μες στις συμβάσεις της κοινωνικής ζωής». «Συννεφόμενος...», τόσο στα γράμματά του, όσο και στα ημερολόγιά του, θα διακρίνει κανείς

του, το Νεόφυτο Παντίκη (μου 'ρχεται να πω: το Γαβριήλ Πεντζίκη). «... εκκεντρικός διανοούμενος, με ανήσυχη ιδιοσυγκρασία, με παραξενιές μιας λογικής που συχνά εκτροχιάζεται ως τον παραλογισμό, αδιάφορος για τις κοινωνικές συμβάσεις, συχνά κακός, άξαφνα όμως αποκαλύπτοντας μια τρυφερή κατανόηση της ανθρώπινης συνθήκης». Παρακάτω ο κριτικός θα επανέλθει στον Άγγελο για να πει πως δεν αντιπροσωπεύει το σημερινό νέο (της πρώτης δηλαδή μεταπολεμικής γενιάς), αλλά το νέο της εποχής του Γιαννόπουλου. Θα επισημάνει πως το μυθιστόρημα μας δίνει τον κόσμο της καθημερινότητας, αλλά «Με την ιδιόρρυθμη ιδιοσυγκρασία του ο Γιαννόπουλος, κινούμενος συχνά από ακαθόριστες μουσικές διαθέσεις, καταργεί τα σύνορα ανάμεσα στο πραγματικό και στο φανταστικό». Συνθέτοντας έτσι ένα μάλλον μοντερνιστικό μυθιστόρημα αξιώσεων.

Από τα προηγούμενα γίνεται φανερό πως ο κριτικός, αφού σκιαγράφησε τα πρόσωπα, την ύλη και τη γενική μορφή της *Σαλαμάνδρας*, αναφέρθηκε στις αισθητικές πραγματώσεις της. Δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στις μουσικές αναλογίες του κειμένου, στις εξελικτικές διαφοροποιήσεις του αφηγηματικού πληθυσμού, στις ενδοσκοπικές ομολογίες του Άγγελου και στο πηγαινέλα των καταστάσεων μεταξύ πραγματικότητας και φαντασίας. Πρόκειται για μια ολοκληρωμένη κριτική, καθόσον αναφέρεται, τόσο στα εξωτερικά γνωρίσματα του βιβλίου, όσο και στα εσωτερικά ποιοτικά στοιχεία του.

Η δεύτερη βιβλιοκρισία αφορά την *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής* του Πεντζίκη. Αρχικά ο κριτικός μιλάει για τη σιωπή που περιβάλλει αυτόν τον ξεχωριστό συγγραφέα. Που είναι «Ένας χιμαιροκυνηγός [...] της αισιοδοξίας και της ελπίδας, ένας εξόριστος, που η παλιότερη γενιά τον αισθανόταν σαν ξένο σώμα κι η νεώτερη περίπου καμώνεται πως τον θαυμάζει, περίπου πως τον αγνοεί, κυρίως τον δέχεται σα γραφικό τύπο».

Έπειτα μιλάει για την τεχνική ιδιομορφία της συγκεκριμένης πεζογραφίας. Μέχρι τότε ο Πεντζίκης είχε εκδώσει τέσσερα πεζογραφήματα, τα *Ανδρέας Δημακούδης*, 1935, *Ο πεθαμένος και η ανάσταση*, 1944, *Πραγματογνωσία*, 1950 και *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής*, 1963. Ο Σινόπουλος αναφέρει το πιο ιδιόμορφο βιβλίο του Πεντζίκη, την *Πραγματογνωσία*, που μαζί με την *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής*, «σπάζουν τις φόρμες και τα σύνορα της πεζογραφίας για να μας δείξουν την αλήθεια τους σαν αλήθεια εξωλογотεχνική». Έτσι που το έργο του συγγραφέα να μη μπορεί να ταξινομηθεί στα γνωστά και καθιερωμένα είδη. Μάλιστα «Το έργο του γράφεται συνεχώς αναζητώντας το έργο». Το κείμενο δηλαδή, κι αυτό αφορά ιδιαίτερα την *Αρχιτεκτονική*, σχηματίζεται σχολιάζοντας τον τρόπο με τον οποίο γράφεται. Πρόκειται βέβαια για την περίφημη αυτοαναφορικότητα, όπου προέχει συχνά ο μηχανισμός της συνειρμικής γραφής. Με άμεσους, έμμεσους ή ελεύθερους κι ανεξέλεκτους συνειρμούς, με τους οποίους μπορούν να συναρθρώνονται τα πιο ετερόκλητα δεδομένα³. Συναισθήματα, αναμνήσεις, καταστάσεις, γεγονότα, σκέψεις, υποθέσεις κ.λπ., διαφορετικών χρονικών στιγμών.

Ακολουθεί ένα τρίτο μέρος, όπου ο κριτικός μιλάει για το ρόλο της μνήμης στην οργάνωση της *Αρχιτεκτονικής*. «Ερέθισμα κι αφορμή για τη νοητική στάση ένα χάσινο κομμάτι νυκτός, λογής λογής αναμνήσεις...

κά, που κατά τη γνώμη του συγγραφέα, θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν υλικό για μια ενδιαφέρουσα αφήγηση. Η αφήγηση θα γίνει σιγά-σιγά μέσω της μνήμης, παίρνοντας το ρυθμό της κι η πρόθεση του Πεντζίκη θα πραγματοποιηθεί μ' έναν ταυτοχρονισμό ανάμεσα στην ώθηση προς εργασίαν και στην εκτέλεση του έργου». Όμως «Η *Αρχιτεκτονική* είναι ένα έργο αυτοβιογραφικό, κατάθεση στο πρόβλημα του είναι». Από την άποψη αυτή, με βάση το ποικιλότροπο και αυτοβιογραφικό υλικό που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, φέρνει στο νου, τόσο τον Ζιντ των *Κιβδηλοποιών*, όσο και τον Προυστ του *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο*⁴. Χωρίς να μένει βέβαια κολλημένος σ' αυτούς τους δυο, μια και ακολουθεί το δικό του μοναδικό τρόπο γραφής.

Σ' ένα τέταρτο μέρος ο Σινόπουλος δίνει την άλλη όψη του νομίσματος —εκτός από την όψη της μνήμης— εκείνη του παρόντος. «Αλλά δεν είναι, όπως είπαμε, όλη η *Αρχιτεκτονική* μια υπόθεση μνήμης. Υπάρχουν και οι επιταγές, οι κλήσεις της ημέρας, η τρέχουσα ζωή, η ανθρώπινη σχέση. Η μνημονική άμπωτις και παλίρροια διακόπτεται και στα ενδιάμεσά της το παρόν διεκδικεί τη μερίδα του, μέσα από σκέψεις, προθέσεις και θεωρήσεις των πεπραγμένων». Σ' αυτό το μέρος της κριτικής γίνεται λόγος για την οικογένεια του συγγραφέα, τη γυναίκα του και το μικρό γιο του, τον έρωτα και τη χριστιανική πίστη, που είναι μαζί με την ομορφιά το ασφαλές καταφύγιο του συγγραφέα. Η παρηγοριά του και η αισιοδοξία του. Για την πίστη ιδιαίτερα ο κριτικός σημειώνει πως δεν έχουμε να κάνουμε μ' έναν «ασκητικό μυστικό», αλλά για έναν κατά κάποιο τρόπο κοσμικό, γήινο, μυστικό.

Στο τρίτο και τέταρτο μέρος, στα δυο προηγούμενα δηλαδή, μιλάοντας ο Σινόπουλος για τις δυο όψεις του νομίσματος —της μνήμης και του παρόντος—, θέτει ταυτόχρονα την οντολογική διάσταση της *Αρχιτεκτονικής*. Θυμίζω τη φράση «Η *Αρχιτεκτονική* είναι ένα έργο αυτοβιογραφικό, κατάθεση στο πρόβλημα του είναι». Επιπλέον: «Εκείνο που τον ενδιαφέρει περισσότερο [το συγγραφέα] είναι ο,τι σαλεύει “επέκεινα” της μνήμης, οι διαλείψεις, οι διακυμάνσεις, οι εκτροχιασμοί και προπαντός ο “προορισμός” αυτής της ύπαρξης, του όντος.» Ενώ από τ' άλλο μέρος, «ό,τι με τόσο πόνο και τόση θερμή βιώνεται μέσα του, αποτελεί μια σίγουρη κτήση της ψυχής και του πνεύματός του. Η θρησκευτική του εμπειρία είναι ψυχική και πνευματική. Μέσα στην πνευματική ζωή η αλήθεια του Πεντζίκη γίνεται εναργέστερη κι η ποικιλία της ύπαρξής του αποκαλύπτεται σ' όλη της την εξέλιξη». Στο βάθος, μ' άλλα λόγια, πέρα από το υλικό, τη συνειρμική τεχνική και τη σχέση μνήμης και παρόντος, η *Αρχιτεκτονική* συνιστά μια οντο-

Τάκης Σινόπουλος, έργο του Ν.Γ. Πεντζίκη

λογική πραγματεία. Μια αναζήτηση και μια πραγμάτωση συνεπώς υπαρξιακού χαρακτήρα.

Στο πέμπτο και τελευταίο μέρος της κριτικής γίνεται αναφορά στο θέμα της γλώσσας. «Η γλώσσα του Πεντζίκη κρατιέται έξω από τη σύμβαση. Μη έχοντας προκαταλήψεις, αδέσμευτος, χρησιμοποιεί όλες τις λέξεις, αρκούμενος κάθε φορά να βρίσκει τον ακριβή τόνο, τη σωστή θέση. Λέξεις καθαρευουσιάνικες, λέξεις επιστημονικές, λέξεις βυζαντινές, λέξεις λόγιες, λέξεις της δημοτικής, της μακεδονίτικης διαλέκτου, λέξεις παλιές, άχρηστες, φθαρμένες, ακαδημαϊκές, δημοσιογραφικές, ζωντανές ή νεκρές συμφύρονται και συνωθούνται σε μια ιδιότυπη σύνταξη που ακολουθεί την ουσία και το ρυθμό του κειμένου...

→ Ασπράτευτος γλωσσικά ο Πεντζίκης, παραξενεύει, ενοχλεί, απωθεί, συγκινεί, γοητεύει, συναρπάζει, κυρίως όταν με τις απρόοπτες συνδέσεις αντλείται κάτι από το μυστήριο των πραγμάτων. Υπάρχει μια απουσία στυλ, που γίνεται προσωπικό στυλ...»

Στον επίλογο έχουμε την ακόλουθη ομολογία. «Γράφοντας για την Αρχιτεκτονική σκόπευα να δώσω ένα πρόχειρο πορτραίτο του συγγραφέα της. Αλλά ο Πεντζίκης δεν είναι εύκολο να αποδοθεί. Παραπέμπω λοιπόν τον υπομονετικό αναγνώστη στο κείμενο, που είναι νομίζω ένα συνεχές πνευματικό ερέθισμα, μια αδιάπτωτη πνευματική αγαλλίαση. Που είναι νομίζω από τα αξιολογότερα βιβλία των μεταπολεμικών χρόνων.»

Όπως είπα στην αρχή, ο Σινόπουλος, αν και κριτικός ποιητικών έργων, έγραψε και δυο κριτικές για αφηγηματικά βιβλία. Τι να τον τράβηξε σ' αυτά τα βιβλία; Δεν ξέρω αν υπάρχει στο αρχείο του κάποια σημείωση που να φωτίζει αυτή την «εκτροπή» του. Θα μπορούσε ίσως να πιθανολογήσει κανείς με βάση τα σημεία των πεζογραφημάτων που τράβηξαν ιδιαίτερα την προσοχή του.

Στη *Σαλαμάνδρα*, που την εκτίμησε ως «το συναρπαστικότερο και το γοητευτικότερο ίσως πεζογράφημα των τελευταίων χρόνων», στάθηκε περισσότερο στον «συννεφόμευαλο» Άγγελο. Μια ποιητική φυσιογνωμία νέου, εξαιρετικά αισθαντικού που διαλογίζεται ελεύθερα και ονειρεύεται ξύπνιος. Πρόσεξε επίσης τις αναλογίες που παρουσιάζει η σύνθεση του έργου με μουσικές συνθέσεις. Και το «παιγνίδι» των καταστάσεων ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη φαντασία. Του έκανε τέλος εντύπωση το ότι ο Γιαννόπουλος κατάφερε να μεταμορφώσει την παλιά, ξεπερασμένη, τεχνική της επιστολογραφίας σε μια σύγχρονη μοντερνιστική αφήγηση αξιώσεων. Ίσως όλα αυτά να έπαιξαν κάποιο ρόλο για να διαλέξει να καταπιαστεί ως κριτικός μ' αυτό το έργο.

Στην *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής* πρέπει να τον τράβηξε, τόσο η ξεχωριστή περίπτωση του Πεντζίκη, όσο και το ίδιο το έργο. Πρέπει να ειπωθεί πως η κριτική του Σινόπουλου γι' αυτό το βιβλίο είναι η πρώτη σοβαρή κι εμπεριστατωμένη κριτική που γράφτηκε για έργο του Πεντζίκη. Ουσιαστικά μ' αυτή την κριτική ανοίχτηκε ο δρόμος για την ανεπιφύλακτη αναγνώριση της πεντζικικής γραφής. Και πρέπει να του αναγνωριστεί αυτή η κριτική οξύνοια, η οποία παίρνει θέση δίπλα στις καλύτερες νεοελληνικές κριτικές. Μετά το Σινόπουλο πολλοί μίλησαν ανεπιφύλακτα για την αξία του Πεντζίκη. Θυμώμαι την εντύπωση που μου έκανε, όταν το φθινόπωρο του 1964 διάβασα στις *Εποχές* την κριτική του. Δεν ήταν η θετική στάση που έπαιρνε απέναντι στο πρόσωπο και στο έργο του Πεντζίκη. Ήταν, πέρα από άλλα, η αναφορά του στην τεχνική σύνθεση και στην οντολογική υπόσταση του έργου.

Για το πρώτο, την τεχνική σύνθεση, θέλω να σημειώσω ότι η άποψη «Το έργο του γράφεται συνεχώς αναζητώντας το έργο», ήταν μια πρωτόκουστη άποψη τα χρόνια εκείνα στην Ελλάδα. Όσο γνωρίζω κανείς δεν είχε αναφερθεί νωρίτερα σ' αυτή τη μέθοδο της πεζογραφικής γραφής. Ο Πεντζίκης υπήρξε ο εισηγητής της συστηματικής αυτοαναφορικής μεθόδου εδώ σε μας και ο Σινόπουλος ήταν ο πρώτος που τη διέγινε ως κριτικός. Για το δεύτερο, την οντολογική υπόσταση, θα ήθελα να σταθώ στο υπαρξιακό άλλοθι που αναγνώρισε ο Σινόπουλος στους πεντζικικούς συνειρμούς. «Βρισκόμαστε», έγραψε, «μπροστά σ' ένα πρόβλημα σχέσεων μνήμης συνείδησης και ασυνείδητου, που η εξέτασή του θα χρειαζόταν ένα ειδικό μελέτημα. Για την ώρα συλλογι-

Έργο του Τάκη Σινόπουλου

μαίνεται ανάμεσα στο πρόσκαιρο και το αιώνιο». Ας σημειωθεί, για το θέμα της αξιολογικής του πρόγνωσης, πως η κατακλείδα της κριτικής του, «Που είναι νομίζω από τα αξιολογότερα βιβλία των μεταπολεμικών χρόνων», διατηρεί αμείωτη την αξία της. Η *Αρχιτεκτονική* είναι το πιο ισορροπημένο έργο του Πεντζίκη. Χωρίς αυτό η *Πραγματογνωσία* και *Το μυθιστόρημα της κυρίας Έρης* θα παρουσίαζαν κάποιο έλλειμμα στη σχέση μεταξύ τους. Η *Αρχιτεκτονική* είναι το έργο που δένει όλη την πεζογραφική δουλειά του Πεντζίκη. Αλλά και μόνη της αποτελεί κορυφαία στιγμή αυτού του ευρηματικού αντικομορμιστή συγγραφέα που δημιούργησε σχολή.

Ας σημειωθεί τέλος ο απερίφραστος, όσο και εξαιρετικά εναργής, λόγος του Σινόπουλου στις παραπάνω δυο κριτικές. Κριτικές που δεν είναι τυχαίο ότι αφορούν Θεσσαλονικείς πεζογράφους μοντερνιστικού προσανατολισμού. Ο Σινόπουλος δεν εκτιμούσε την αθηναϊκή πτέρυγα των πεζογράφων που ανήκαν στη γενιά του 1930.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τάκης Σινόπουλος, Αλκ. Γιαννόπουλου: Η *Σαλαμάνδρα*, περιοδικό Κριτική, τεύχος 3, Θεσσαλονίκη 1959, σσ. 137-140.
2. Τάκης Σινόπουλος, Ν.Γ. Πεντζίκη: *Αρχιτεκτονική της Σκόρπιας Ζωής*, περιοδικό *Εποχές*, τεύχος 17, Αθήνα, Σεπτέμβρης 1964, σσ. 64-67.
3. Εδώ θά μπορούσε να μιλήσει κανείς για τη «συνειδησιακή ροή», όρο που ο Σινόπουλος δεν χρησιμοποιεί.
4. Κάνει εντύπωση το γεγονός ότι ο Σινόπουλος, μολονότι έχει υπόψη του τον Οδυσσέα του Τζαίμς Τζόνς, τον «Εσωτερικό μονόλογο», το περιοδικό *Κοχλίας*, πολλά άλλα, ακόμα κι ότι ο Πεντζίκης μιλάει